

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد حقوق بین الملل

موضوع:

کودکان سرباز در پرتو اولین رأی دیوان کیفری بین المللی

استاد راهنما:

دکتر همایون حبیبی

استاد مشاور:

دکتر سید قاسم زمانی

نگارش:

یونس شریفی

تابستان ۹۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به پاس تعبیر عظیم و انسانی‌شان از کلمه
ایثار و از خودگذشتگان، به پاس عاطفه
سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این
سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است، به
پاس قلب‌های بزرگشان که فریادرس است و
سرگردانی و ترس در پناهِشان به شجاعت می
گراید و به پاس محبت‌های بی‌دریغشان که
هرگز فروکش نمی‌کند این مجموعه را به پدر و
مادرو همسر عزیزم و

آنان که در تعریف نمی‌گنجند

رفتنی اند و به اثر ماندگارند

امروز ، دیروزی اند

و همیشه فردایی اند

تقدیم می‌کنم

تقدیر و تشکر

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر همایون حبیبی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی؛ پدرانۀ از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این رساله را برعهده گرفتند.

از استاد عالم و آگاه که گوهرتراش و میناگری چیره‌دست ادبیات حقوقی، جناب آقای دکتر سید قاسم زمانی، که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی‌رسید؛

و از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر محمد علی صلح چی که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده

در تمامی اعصار کودکان از آثار مخاصمات مسلحانه در امان نبوده‌اند و همراه با زنان بخش عمده‌ای از قربانیان مخاصمات را دربرمی‌گیرند. اما کودکان به اقتضای سن و وضعیت روحی و روانی و فیزیکی نسبت به بزرگسالان بسیار آسیب‌پذیرتر می‌باشند. کودکان علاوه بر اینکه به عنوان افراد غیرنظامی قربانی مخاصمات می‌شوند، به طور مستقیم یا غیرمستقیم در مخاصمات شرکت داده می‌شوند و این امر در دهه‌های اخیر نمود بیشتری داشته است. حمایت از کودکان سرباز برای اولین بار پس از جنگ جهانی دوم توسط پروتکل‌های اول و دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۷۷، در حوزه حقوق بین‌الملل بشردوستانه به عمل آمد و هر کدام به نحوی استفاده از کودکان زیر ۱۵ سال در مخاصمات مسلحانه را ممنوع کردند. با گسترش معاهدات حقوق بشری، در سال ۱۹۸۹ کنوانسیون حقوق کودک، به عنوان پذیرفته‌شده‌ترین سند حقوق بین‌الملل بشر، به تصویب رسید و در ماده ۳۸ این ممنوعیت استفاده از کودکان در مخاصمات را مورد شناسایی قرارداد. در تقویت حمایت از ممنوعیت استفاده از کودکان در مخاصمات مسلحانه، پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در ارتباط با مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه در سال ۲۰۰۲ به تصویب رسید. پیش‌تر نیز منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک ۱۹۶۶، اصول و بهترین رهنمودهای کیپ‌تاون ۱۹۹ و مقاله‌نامه ۱۹۹۹ سازمان بین‌المللی کار در حمایت از ممنوعیت استفاده از کودکان سرباز مقرراتی را وضع نموده بود. با این وجود نه تنها هر یک از اسناد فوق‌الذکر از لحاظ هنجاری ناقص، بلکه سازوکار اجرایی مناسب و کارآمدی نداشتند و استفاده از کودکان سرباز بیش از پیش بود. با تأسیس دیوان کیفری بین‌المللی در ۱۷ ژوئن ۱۹۹۸ و لازم‌الاجرا شدن آن در سال ۲۰۰۲، سربازگیری و ثبت‌نام کودکان زیر ۱۵ سال برای شرکت فعالانه در مخاصمات مسلحانه

جرمانگاری گردید. با این حال ۱۰ سال به طول انجامید تا دیوان اولین رأی خود را صادر کند. دیوان در اولین رأی خود در تاریخ ۱۴ مارس ۲۰۱۲ در محکومیت توماس لوبانگا کنگویی به اتهام جنایات جنگی سربازگیری و ثبت نام کودکان زیر ۱۵ سال برای شرکت فعالانه در مخاصمات داخلی کنگو بین سپتامبر ۲۰۰۲ تا ۱۳ اوت ۲۰۱۳ صادر نمود. این رأی شروعی بر پایان بی کیفرمانی جنایتکاران بین المللی است. دیوان در رأی خود تفسیری موسع از شرکت کودکان در مخاصمه ارائه کرده است که تقریباً هر گونه مشارکت کودکان اعم از مستقیم و غیرمستقیم را در برمی گیرد. با این وجود دیوان طبق اساسنامه خود، سن ۱۵ سال را به عنوان معیار کودکی شناسایی می کند و این برخلاف کنوانسیون حقوق کودک است که هر فرد زیر ۱۸ سال را کودک می داند. هرچند مجازات مجرمان می تواند نقشی بازدارنده در استفاده از کودکان به عنوان سرباز در مخاصمات مسلحانه داشته باشد، اما نمی تواند به تنهایی عاملی برای کاهش یا امحاء پدیده غامض کودک سرباز باشد. عواملی داخلی چون سیاست های داخلی دولت ها، فقر، بیکاری، وجود سلاح های سبک، ایدئولوژی، تنوع قومی و نژادی و ... از عوامل بسیار تأثیرگذار در تشدید، تخفیف یا امحاء مسئله کودکان سرباز است. بدین جهت علاوه بر ناکافی بودن حمایت های بین المللی به خصوص از بعد نهادی، عوامل داخلی نیز نقش بسزایی در استفاده از کودکان سرباز در مخاصمات مسلحانه دارد.

واژگان کلیدی: حقوق بین الملل، دیوان کیفری بین المللی، کودک سرباز، توماس لوبانگا، مشارکت

مستقیم، مشارکت غیرمستقیم.

۱	مقدمه
۶	بخش اول: حقوق بین‌الملل و مسئله کودکان سرباز
۷	گفتار اول: تعاریف و مفاهیم کلیدی
۷	بند اول: تعریف کودک
۹	بند دوم: مفهوم کودک سرباز
۱۲	بند سوم: انواع مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه
۱۲	الف) مشارکت مستقیم
۱۵	ب) مشارکت غیرمستقیم
۱۵	گفتار دوم: اسناد بین‌المللی مربوط به کودک سرباز
۱۶	بند اول: اسناد حقوق بشردوستانه بین‌المللی
۱۶	الف) کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹
	ب) پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۷۷ در حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه
۱۸	بین‌المللی
	پ) پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۷۷ در حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه غیر
۲۰	بین‌المللی
۲۱	بند دوم: اسناد حقوق بشری
۲۱	الف) کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹
۲۵	ب) پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک در ارتباط با شرکت کودکان در مخاصمات مسلحانه
۳۲	پ) منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک ۱۹۹۶
۳۴	ت) اصول و بهترین عملکردهای کیپ‌تاون ۱۹۹۷
۳۹	ث) مقاله‌نامه شماره ۱۸۲ سازمان بین‌المللی کار با عنوان بدترین اشکال کار کودک ۱۹۹۹
۴۱	بند سوم: ممنوعیت مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه و اساسنامه رم ۱۹۹۸
۴۳	گفتار دوم: نهادهای بین‌المللی و مسئله کودکان سرباز
۴۳	بند اول: صندوق کودکان ملل متحد (یونیسف)

- ۴۵ بند دوم) کمیته بین‌المللی صلیب سرخ
- ۴۷ بند سوم) مجمع عمومی سازمان ملل متحد
- ۴۸ بند چهارم) شورای امنیت سازمان ملل متحد
- ۵۱ بخش دوم: اولین رأی دیوان کیفری بین‌المللی و مسئله کودک سرباز
- ۵۲ گفتار اول: شرح واقعه و دسته‌بندی مخاصمات
- ۵۲ بند اول: شرح مختصر واقعه
- ۵۵ بند دوم: دسته‌بندی مخاصمات مسلحانه
- ۵۵ الف) مخاصمه مسلحانه غیربین‌المللی
- ۵۷ ب) مخاصمه مسلحانه بین‌المللی
- گفتار دوم) جرم سربازگیری، ثبت‌نام و استفاده از کودکان برای مشارکت فعالانه کودکان در مخاصمات مسلحانه
- ۵۹
- ۶۸ گفتار سوم: مسئولیت کیفری فردی آقای توماس لوبانگا
- بند اول: عناصر عینی و ذهنی مشارکت در جرم سربازگیری، ثبت‌نام و استفاده از کودکان زیر ۱۵ سال در قضیه لوبانگا
- ۶۹
- ۶۹ الف) عنصر عینی
- ۷۷ ب) عنصر ذهنی
- ۸۱ گفتار چهارم: بررسی نظر جداگانه قاضی آدرین فولفورد
- ۸۲ بند اول: تئوری کنترل بر جرم
- ۸۵ بند دوم) ارتکاب مشترک جرم
- ۸۷ بند سوم: تأثیر اولین رأی دیوان کیفری بین‌المللی بر قواعد حاکم بر کودک سرباز
- ۹۰ بخش سوم: عملکردها، چالش‌های ملی و بین‌المللی و پدیده کودک سرباز
- ۹۱ گفتار اول: عملکرد حقوق بین‌الملل و پدیده کودک سرباز از نگاه آمار و ارقام
- ۹۱ بند اول: حقوق بین‌الملل و وضعیت کودکان سرباز
- ۹۸ بند دوم: مشکلات حقوق بین‌الملل در مقابله با پدیده کودک سرباز

۱۰۵	بند سوم: عوامل مؤثر در به‌کارگیری کودکان سرباز
۱۰۵	الف) سیاست به‌کارگیری کودکان
۱۰۶	ب) فقر
۱۱۰	ث) فقدان اعتماد به سیستم دولتی موجود
۱۱۰	ج) فقدان نیروی انسانی
۱۱۱	چ) سحرآمیزی جنگ و سلاح‌های سبک
۱۱۲	ح) تبلیغات
۱۱۲	خ) بازگشت دوباره کودکان سرباز سابق
۱۱۳	گفتار سوم: بایسته‌های مقابله با سربازگیری کودکان
۱۱۳	بند اول: عوامل داخلی مؤثر مقابله با پدیده کودک سرباز
۱۱۳	الف) سیاست داخلی
۱۱۴	ب) جوابگویی و شفافیت
۱۱۵	بند دوم: عوامل خارجی مؤثر مقابله با پدیده کودک سرباز
۱۱۵	الف) سیاست و رویه جهانی
۱۱۶	ب) حقوق بین‌الملل و قطعنامه‌های سازمان ملل متحد
۱۱۶	پ) همکاری چندجانبه
۱۱۷	ت) حمایت از کشورهای ناتوان و ضعیف
۱۱۷	ث) پایان بی‌کیفرمانی
۱۱۹	نتیجه‌گیری
۱۲۸	فهرست منابع

مقدمه

دوران کودکی از حساس‌ترین و مهم‌ترین دوران زندگی بشر است. از اطفال از زمان‌های قدیم به اشکال گوناگون استفاده شده است اما استفاده نظامی و گسترده از اطفال به چند دهه اخیر برمی‌گردد. استفاده از کودکان در مخاصمات مسلحانه به طرق گوناگون مانند نگهداری، جاسوسی، بردگی جنسی و مشارکت مستقیم، غیرمستقیم و فعالانه به‌عنوان سرباز صورت گرفته است. اطفال در مقابل ارباب، اغفال و تلقین بسیار آسیب‌پذیرند. روانشناسی جدید کودک نشان می‌دهد دوران بلوغ نقش تعیین‌کننده‌ای در پیشرفت و آینده کودک دارد. از این رو، با رشد فزاینده معاهدات حقوق بشری، حقوق کودک نیز به تبع آن مورد توجه قرار گرفت و در دهه ۱۹۷۰ پیمان‌هایی برای ممنوعیت استفاده از کودکان در جنگ تصویب شد.

پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در ماده ۷۷ برای اولین بار در حمایت از کودک سرباز مقرر می‌دارد: طرف‌های مخاصمه در فراخواندن افرادی که سن آن‌ها از ۱۵ سال بیشتر است، اما هنوز به ۱۸ سالگی نرسیده‌اند، کوشش خواهند کرد که برای کسانی که سن بیشتری دارند اولویت قائل شوند. کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد در سال ۱۹۸۹ تصویب و در ۲ سپتامبر ۱۹۹۰ لازم‌الاجرا گردید. در پاراگراف ۲ و ۳ ماده ۳۸ کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ کشورهای عضو متعهد شده‌اند که هرگونه اقدام ممکن در عدم مشارکت مستقیم افراد کمتر از ۱۵ سال را در مخاصمات

مسلحانه متقبل شوند و در به‌کارگیری افرادی که بیشتر از ۱۵ سال سن و کمتر از ۱۸ سال دارند اولویت را به بزرگ‌ترها بدهند؛ کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ به تصویب بیش از ۱۹۰ عضو ملل متحد رسیده است. سایر اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای هم در خصوص کودکان سرباز نیز به تصویب رسید مانند منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک ۱۹۹۶، پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک درباره به‌کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه ۲۰۰۰ و... . برخی از این اسناد مشارکت مستقیم کودکان سرباز را ممنوع اعلام کرده است، در حالی که سایر اسناد این ممنوعیت، مطلق ذکر کرده و مشارکت مستقیم و غیرمستقیم کودکان در مخاصمات مسلحانه را غیرقانونی دانسته‌اند.

بعلاوه، این اسناد تعریفی از مشارکت مستقیم و غیرمستقیم بیان نکرده‌اند و حتی در مورد سن به‌کارگیری کودکان در مخاصمات اتفاق نظر وجود ندارد. اکثر این اسناد مشارکت کودکان را به مشارکت داوطلبانه و مشارکت اجباری تقسیم کرده‌اند، اما تعریفی از این ۲ نوع مشارکت به عمل نیاورده‌اند. این در حالی است که به‌گونه‌ای دیگر از استفاده از اطفال یعنی مشارکت غیرمستقیم در مخاصمات مسلحانه توجه کمتری شده است و جانپان با ارائه تفسیری از مشارکت مستقیم اقدامات خویش را توجیه می‌کنند. مهم‌تر اینکه اجرای قواعد این اسناد و کارآمدی آنان خود جای تأمل است، زیرا به‌رغم اسناد موجود، آمار و ارقام دال بر روند فزاینده استفاده از کودکان در مخاصمات دارد. بر اساس گزارش دیده‌بان حقوق بشر در سال ۲۰۰۷ در بیش از ۲۰ کشور جهان حدوداً ۲۰۰ تا ۳۰۰ هزار نفر از کودکان سرباز در جنگ‌ها مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در قاره آفریقا در کشور چاد کودکان در گروه‌های «شورشی جبهه دموکراتیک برای تغییرات» با ارتش چاد می‌جنگیدند. در سال ۲۰۰۴ در برون‌دی هزاران کودک سرباز در «نیروهای ملی آزادی» و گروه مسلح شورشی هوتو (*Hutu*) بکار گرفته شدند. در سایر کشورهای آفریقایی هم از جمله اوگاندا، زیمبابوه، جمهوری آفریقای مرکزی به‌صورت فراگیر از کودکان سرباز استفاده شده

است. در آسیا در سال ۲۰۰۴ صدها کودک در افغانستان، برمه، اندونزی، لائوس و سریلانکا مورد استفاده نظامی قرار گرفتند. در اروپا و در جنگ چچن نیز به کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه به همین منوال بود.

با تصویب اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و لازم‌الاجرا شدن آن، بند ۲ و ۳ کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ دارای ضمانت اجرا شد و قسمت ۲۶ بند (ب) پاراگراف ۲ ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به کارگیری اجباری یا ثبت نام داوطلبانه کودکان کمتر از ۱۵ سال در نیروهای مسلح برای مشارکت فعال در فعالیت‌های جنگی را جنایت جنگی اعلام کرد. پس از گذشت ۱۰ سال از تأسیس دیوان کیفری بین‌المللی، این نهاد اولین رأی خود را در تاریخ ۱۴ مارس ۲۰۱۲ صادر کرد. دیوان آقای توماس لوبانگا (*Thomas Lubanga*) کنگویی را به استناد بند ۷ پاراگراف (ه) ماده ۸ و بند الف پاراگراف ۳ ماده ۲۵ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به کارگیری اجباری و نام‌نویسی کودکان زیر ۱۵ سال در گروه «اتحادیه میهن پرستان کنگویی» و مشارکت فعالانه آن‌ها در مخاصمات مسلحانه کنگو بین تاریخ سپتامبر ۲۰۰۲ تا ۱۳ اوت ۲۰۰۳ محکوم کرده است. نکته حائز اهمیت، توجه دیوان کیفری بین‌المللی در اولین رأی خود به مسائل مربوط به کودکان است، گویی اینکه دیوان هم آسیب‌پذیر بودن کودکان و تأثیر مخاصمات مسلحانه را بر آینده آن‌ها و جامعه‌شان به خوبی دریافته و اولویت را به رسیدگی به مرتکبان جرائم مربوط به کودکان داده است. با این رأی ضمانت اجرای جرم سربازگیری و ثبت نام کودکان زیر ۱۵ سال در مخاصمات مسلحانه عملی گشت و می‌تواند نقطه عطفی در عملکرد دیوان کیفری بین‌المللی محسوب شود. با این اوصاف این رأی قدمی کوچک در از بین بردن پدیده کوک سرباز است. به‌هرحال سؤال اصلی این است که از لحاظ هنجاری و نهادی حمایت‌های صورت گرفته از کودکان سرباز توسط حقوق بین‌الملل کافی و مناسب بوده است؟

سؤال دیگری که در حد این پایان‌نامه به دنبال پاسخی منطقی و علمی به آن هستیم این است که آیا رأی صادره از دیوان کیفری بین‌المللی علیه آقای لوبانگا در قواعد حاکم بر کودک سرباز تحولی ایجاد کرده است؟

فرضیه‌هایی که مورد حمایت قرار گرفته است این است که با توجه به حداقل سن سربازان در مخاصمات مسلحانه قواعد موجود به صورت شایسته نمی‌تواند از کودکان در برابر لطمات جنگ حمایت کند. در مورد سؤال فرعی دیگر بر اساس مطالعات اولیه، این رأی تثبیت‌کننده قواعد و مقررات بین‌المللی مربوط به کودک سرباز توسط دیوان کیفری بین‌المللی است.

پیشینه تحقیق:

در مورد موضوع مورد بحث در داخل کشور بیشتر دو مقاله در این خصوص نگاشته شده است که عبارت‌اند از: ۱- «مقابله با بحران سربازگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه: نخستین رأی دیوان کیفری بین‌المللی در ترازوی حقوق بین‌الملل» که در شماره ۲۲ مجله پژوهش‌های حقوقی توسط زکیه تقی-زاده و فاطمه هداوندی نگارش شده است. ۲- ممنوعیت بین‌المللی به‌کارگیری کودکان سرباز که توسط حسین آقائی جنت‌مکان که در شماره ۱ سال هفتم در تابستان ۱۳۸۹ در فصلنامه مطالعات بین‌المللی نوشته شده است. البته مطالبی هم توسط سایر اساتید به قلم نگاشته شده است اما تنها دو نوشته مذکور تا حدی با عنوان پایان‌نامه هماهنگی دارد اما در مقالات و تحقیقات انگلیسی‌ای موضوع توجه بیشتری شده است که در این میان به عنوان مثال به کتاب *Young Soldiers: Why They Choose to Fight* که توسط آقا و خانم Rachel Brett and Irma Specht نوشته شده و انتشارات Lynne Rienner آن را به چاپ رسانده نام برد. همچنین کتاب *Optional Protocol on the Involvement of Children in Armed Conflicts* متعلق به آقای Vandewiele Tiny است که با کوشش انتشارات Martinus Nijhoff Publishers در سال ۲۰۰۶ چاپ

شده است، اشاره کرد.

اهمیت پرداختن به مسئله کودکان سرباز بیشتر به خاطر آسیب‌پذیر بودن آن‌ها از لحاظ فیزیکی و روانی است. استفاده از کودکان مهمترین حق آنها را، که حق حیات است در خطر خواهد انداخت. از طرف دیگر در آموزش حقوق بشر کودکان در اولویت هستند و در فضای جنگی و خشن این امکان وجود ندارد و کودکان با دیدن صحنه‌های خشن از نظر روحی تحت تأثیر قرار خواهند گرفت و از طرف دیگر این مسئله محرومیت از مدرسه را در پی دارد و کودکان به‌جای در دست داشتن قلم، سلاح‌های مرگبار را در دست می‌گیرند و با همین محیط خشن بزرگ می‌شوند. یکی از اقداماتی که می‌تواند در کاهش این پدیده کمک کند، مجازات جنایتکاران بین‌المللی است از این‌رو ضمانت اجرا همانند حقوق داخلی بایستی برای مجازات مجرمین اعمال گردد. به‌کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه علاوه بر اینکه طبق اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی جنایت علیه بشریت محسوب می‌گردد، قطعنامه‌های شورای امنیت نیز آن تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی می‌دارد.

تحقیق به صورت کتابخانه‌ای است و از طریق گردآوری داده‌ها و از منابع معتبر و همچنین منابع اکترونیکی قابل اعتماد و به روش شیکاگو می‌باشد اما لازم به ذکر است به علت بدیع بودن موضوع ممکن است با کمبود منابع مواجه شد. ساماندهی پایان‌نامه به این نحو است که ابتدا حمایت‌های هنجاری و نهادین از کودکان سرباز توسط حقوق بین‌الملل موردبررسی قرار خواهد گرفت و سپس به تحلیل محتوای رأی صادره توسط دیوان کیفری بین‌المللی علیه آقای لوبانگا خواهیم پرداخت و درنهایت تأثیر رأی صادره از سوی دیوان کیفری بین‌المللی بر قواعد حاکم بر کودکان سرباز و عوامل و شرایط مؤثر شرکت کودکان در مخاصمات مسلحانه موردبررسی قرار می‌گیرد.

بخش اول:

حقوق بین الملل و مسئله کودکان سرباز

در این بخش ابتدا از مفاهیمی که برای خواننده گنگ و دشوار به نظر می‌رسد تا حد امکان شفاف‌سازی خواهد گردید سپس اسناد حقوق بشری و حقوق بشردوستانه بین‌المللی که هر دو نقشی مهم در امحاء یا کاهش پدیده کودک دارند و نهادهایی که وظیفه اجرای این قواعد را بر دوش دارند مورد کنکاش قرار خواهند گرفت.

گفتار اول: تعاریف و مفاهیم کلیدی

در این گفتار جهت درک بهتر مفهوم «کودک سرباز» ابتدا تعریفی از «کودک» ارائه خواهد شد و سپس به تبیین مفهوم «کودک سرباز» خواهیم پرداخت. بدیهی است که از کودکان در صحنه مخاصمه مسلحانه نقش و وظایفی متفاوت از یکدیگر دارند، اما به‌طور کلی با توجه به اسناد بین‌المللی نقش کودکان در مخاصمات مسلحانه مستقیم یا غیرمستقیم است، هرچند اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به‌جای این دو اصطلاح از اصطلاح «مشارکت فعالانه» استفاده کرده است.

بند اول: تعریف کودک

کودکی به شرایط یا زمان کودک بودن اشاره دارد، بخشی از زندگی هر انسان که می‌توان آن را از بزرگسالی جدا کرد و آن را دوره‌ای برای ورود به بزرگسالی دانست. برخی از حقوقدانان به کودک در زبان حقوقی «صغیر» یا «غیر بالغ» و در زبان عامیانه و نوشته‌های غیرحقوقی «خردسال»، «طفل» و «بیچه» می‌گویند.^۱ از دیدگاه فقهی «کودک» کسی است که به سن بلوغ نرسیده باشد.^۲ اما در این نوشتار به دنبال تعریفی بین‌المللی از کودک هستیم. مهم‌ترین سند بین‌المللی درباره کودکان، کنوانسیون حقوق کودک است که به تصویب بیش از ۱۹۰ کشور رسیده است؛ بر اساس این کنوانسیون:

منظور از کودک افراد زیر ۱۸ سال است؛ مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا درباره کودک سن

^۱ شهلا معظمی، «کودکی»، مجموعه مقالات همایش حقوق کودک، مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه تهران، ۱۳۸۶، ص ۱۳.

^۲ محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۸۰، ص ۴۰۶.

بلوغ کمتر تشخیص داده شود.^۳

کنوانسیون مزبور سن بلوغ و رشد را تفکیک نکرده و گویا سن بلوغ و رشد را یکی می‌داند و کودک با رسیدن به ۱۸ سالگی، می‌تواند به‌طور مستقل عمل کند و اهلیت اجرای مستقیم تمام حقوقش را به او می‌دهد.^۴

ماده ۱ کنوانسیون مزبور همچنین مقرر می‌دارد: «مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا درباره کودک، سن کودک کمتر تشخیص داده شود» مفهوم این عبارت آن است که در کنوانسیون، علاوه بر اینکه سن مشخصی برای پایان دوران کودکی تعیین شده است، به این نکته نیز توجه شده است که ممکن است پایان دوران کودکی در برخی قوانین داخلی، متفاوت و مشخصاً کمتر از ۱۸ سال باشد، درواقع کنوانسیون سن کمتر از ۱۸ سال را به رسمیت شناخته است و پایان کودکی را باید در قوانین داخلی کشورها جستجو کرد.

منشور آفریقایی درباره حقوق و رفاه کودک نیز هر فرد زیر ۱۸ سال را کودک می‌نامد.^۵ در اسناد بین‌المللی دیگر نیز به سن پایان دوران کودکی اشاره شده است، مثلاً در پاراگراف (د) ماده ۱ قرارداد تکمیلی منع بردگی و برده‌فروشی، مصوب ۱۹۶۲ ژنو، ماده ۲ کنوانسیون بدترین اشکال کار کودک و همچنین بر اساس نظر سازمان بهداشت جهانی، لفظ کودک به افرادی گفته می‌شود که سن آنها کمتر از ۱۸ سال باشد.^۶

به‌هرحال از اسناد بین‌المللی به دست می‌آید که گذر از دوران کودکی و شروع بزرگسالی و به تبع

۳. کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹، ماده ۱.

<http://www.unicef.org.uk/UNICEFs-Work/Our-mission/UN-Convention>.

۴. غلامرضا پیوندی، حقوق کودک، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰، ص ۴۲.

۵. منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک ۱۹۹۶، ماده ۲.

<http://www.africa-union.org>.

۶. امیر ایروانیان، "بررسی تطبیقی حقوق کودک در اسناد و مقاله‌نامه‌های بین‌المللی و مقررات داخلی"، ماهنامه دادرسی، شماره ۳۶، ص ۵۳.

آن مسئولیت‌های اجتماعی و فردی، در ۱۸ سالگی قرار داده شده است.^۷

بند دوم: مفهوم کودک سرباز

«کودک» و «سرباز» دو کلمه ساده هستند، اما اگر آن‌ها را در کنار هم قرار دهیم به اصطلاحی غامض و خطرناک در جنگ‌های کنونی خواهیم رسید، با وجود این، قرار دادن کودکان در مخاصمات مسلحانه همواره رویه‌ای باستانی در تاریخ بشری است.^۸

تعریف کودک سرباز با مشکلات جدی همراه است. مهم‌تر اینکه تفسیر «کودکی» در جای‌جای این کره خاکی متفاوت است. کودک سرباز برای اولین بار به وسیله سند اصول و بهترین عملکردهای کیپ‌تاون در سال ۱۹۹۷ تعریف شد. این سند مهم کودک سرباز را هر فرد زیر ۱۸ سال که عضو هر نوع نیروهای مسلح یا گروه‌های مسلح منظم یا نامنظم، به هر عنوانی شامل: آشپز، باربر، پیام‌رسان و غیره؛ و هرکسی، غیر از اعضاء خانواده که این نیروها را همراهی می‌کنند می‌نامد. این تعریف دختران بکار گرفته شده برای اهداف جنسی یا جهت ازدواج اجباری را نیز در برمی‌گیرد.

از این رو تنها به کودکانی که اسلحه حمل می‌کنند اشاره نمی‌کند.^۹ از طرفی درباره سن کودکانی که در مخاصمه می‌توانند شرکت کنند، میان اسناد حامی حقوق کودک هماهنگی وجود ندارد. کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در مورد مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه ساکت است.^{۱۰}

کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ کشورهای طرف کنوانسیون را متعهد می‌کند که هرگونه اقدام عملی

برای تضمین عدم مشارکت مستقیم افراد کمتر از ۱۵ سال در مخاصمه به عمل می‌آورند.^{۱۱}

^۷ غلامرضا پیوندی، پیشین، ص ۴۴.

^۸ Dora Szijj, "Children in armed conflicts – A general review of child soldiery, especially in the Democratic Republic of the Congo", *Academic and Applied Research in Military Science*, 2010, vol. 9, No. 2, p. 3.

^۹ سند اصول و بهترین اصول و عملکردهای کیپ‌تاون ۱۹۹۷، ص ۸.

[http://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles_\(1\).pdf](http://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles_(1).pdf)

^{۱۰} Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 August, 1949.

پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک درباره مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه ۲۰۰۰ گامی در جهت افزایش کودکان تحت پوشش برداشته و دولت‌های عضو را متعهد به انجام اقدامات لازم جهت تضمین عدم مشارکت افراد زیر ۱۸ سال در نیروهای مسلح برای شرکت در مخاصمات و درگیری‌ها می‌نماید.^{۱۲}

پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در مورد سن به‌کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه مقرر می‌دارد:

طرف‌های مخاصمه هرگونه اقدام ممکن را به عمل خواهند آورد تا کودکانی که به سن ۱۵ سال

نرسیده‌اند به‌طور مستقیم در مخاصمه شرکت نمایند و به‌ویژه از فراخواندن آن‌ها به نیروهای

مسلح اجتناب به عمل آید.^{۱۳}

پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو نیز در این خصوص از دولت‌ها و گروه‌های مسلح می‌خواهد کودکانی که به سن ۱۵ سال نرسیده‌اند به‌کارگیری نکنند و یا در منازعات شرکت ندهند.^{۱۴} منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک ۱۹۹۶ نیز کودک را هر فرد زیر ۱۸ سال تعریف می‌کند و از دولت‌های طرف منشور می‌خواهد اقدامات لازم را برای تضمین عدم مشارکت مستقیم این کودکان به عمل آورند.

همان‌طور که مشاهده می‌شود در مورد سن کودکان درگیر در مخاصمه مسلحانه در اسناد بین‌المللی هماهنگی دیده نمی‌شود و مقوله سن مبنا برای سربازگیری کودکان از جمله بحث‌برانگیزترین موضوعات

^{۱۱}. کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹، ماده ۳۲(۲).

^{۱۲}. پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در مورد مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه، ۲۰۰۰، ماده ۴(۱).

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACCRC.aspx>.

^{۱۳}. پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی ۱۹۷۷، ماده ۷(۲).

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Protocoll.asx>.

^{۱۴}. پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی ۱۹۷۷، ماده ۴(۳).

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ProtocollIII.aspx>.

حقوق بین‌الملل به شمار می‌آید،^{۱۵} به‌گونه‌ای که برخی اسناد کودکانی زیر ۱۵ سال را که در مخاصمه مسلحانه شرکت می‌کنند کودک سرباز قلمداد می‌کند و برخی دیگر کودکان زیر ۱۸ سال شرکت‌کننده در مخاصمه مسلحانه را کودک سرباز می‌نامند.

از طرف دیگر میان ممنوعیت نحوه مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه نیز یک‌دستگی وجود ندارد به‌طوری‌که در برخی اسناد فقط «مشارکت مستقیم» کودکان در مخاصمات مسلحانه منع شده ولی در اسناد دیگر به‌کارگیری کودکان مطلقاً ممنوع است و همین عوامل تعریف کودک سرباز را با مشکل مواجه می‌کند. گرچه اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نیز در قسمت ۲۶ بند (ب) پاراگراف ۲ ماده ۸ سن ۱۵ سال را ملاک دانسته و به‌کارگیری و استفاده از کودکان زیر ۱۵ سال درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی را ممنوع اعلام کرده است، امروزه به‌خصوص با توسعه دامنه حمایت از حقوق کودک طبق تعریف کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ و پروتکل اختیاری درباره به‌کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه جامعه بین‌المللی ۲۰۰۰ به سمتی پیش می‌رود که سن ۱۸ سال را مبنای تشخیص قرار می‌دهد.^{۱۶} با توجه موارد مذکور و اینکه هرگونه مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه نیازمند بلوغ روحی و فیزیکی است، مطابق تعریف یونیسف، کودک سرباز هر دختر و پسر زیر ۱۸ سال است که به نیروهای مسلح رسمی یا گروه‌های مسلح رسمی یا غیررسمی ملحق شده است و در آن نیروها و گروه‌ها اعمال مختلفی را انجام می‌دهند. این اعمال مشتمل بر موضوعاتی همچون آشپزی، باربری، جاسوسی و بردگی جنسی است.^{۱۷}

^{۱۵}. زکیه تقی‌زاده-فاطمه هداوندی، "مقابله با بحران سربازگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه: نخستین رأی دیوان کیفری بین‌المللی در ترازوی حقوق بین‌الملل"، *مجله پژوهش‌های حقوقی*، شماره ۲۲، ۱۳۹۱، ص ۱۹۱.

^{۱۶} Lisa Alfredson, *Child soldiers, displacement, and human security*, p. 4. Available at <http://www.unidir.org/pdf/articles/pdf-art1728.pdf>.

^{۱۷}. مهریار داشاب، "کودکان سرباز"، مجموعه مقالات همایش حقوق کودک، مرکز مطالعات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶، ص ۱۵۱.